

Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Değişim İçerisinde Kadın ve "Yeni Kadın" Söylemi

Sümeysra Ünalın Turan

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı,
Bursa, Türkiye

<http://orcid.org/0000-0003-3900-0369> | suturan@uludag.edu.tr | <https://ror.org/03tg3eb07>

Abdurrahman Kurt

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, Bursa, Türkiye

<http://orcid.org/0000-0001-6087-3725> | akurt@uludag.edu.tr | <https://ror.org/03tg3eb07>

Öz

Bu makale, Türk modernleşme sürecinin Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet aşamalarında merkezî rol oynayan kadın ve ideal kadın söylemlerindeki değişime odaklanmaktadır. Makalede bu üç dönemde eğitim, çalışma, aile hayatı ve gündelik yaşamda kadının değişimini bütüncül ve süreklilik ilişkisi içerisinde ele almak amaçlanmaktadır. Bu sebeple çalışmada, uzun süreli tarihsel ve toplumsal dönüşümleri, makro ve mikro etkileşimleri ihmal etmeden bütünsel olarak analiz eden tarihsel sosyoloji yaklaşımı kullanılmıştır. Makalede birçok disiplinin kesişme noktasında bulunan kadın konusuna odaklanıldığı için farklı bilim dallarına ait pek çok kaynaktan yararlanılmıştır. Çalışma neticesinde her üç dönemde de gelecek nesilleri yetiştirme rolü nedeniyle kadınların eğitilmesinin merkeze alındığı ve aile odaklı bir kadın söyleminin geliştirildiği tespit edilmiştir. Kadının toplumsal hayata katılımı bakımından ise Cumhuriyet'in ilanından sonra farklı bir yol haritası çizilmiş, Batılı giyim tarzı ile mesleklerini icra eden kadınlar, Cumhuriyet'in sembolü hâline gelmişlerdir. Her üç dönem, kadının eğitimi ve aile içi rolleri bakımından benzerlik arz etse de iyi Müslüman, iyi anne, iyi eş olarak formüle edilen Osmanlı yeni kadını, Cumhuriyet Dönemi'nde iyi anne, iyi eş, iyi yurttaş kadına evrilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sosyoloji, Tarihsel Sosyoloji, Türk Modernleşmesi, Kadın Modernleşmesi, Yeni Kadın.

Atıf Bilgisi

Ünalın Turan, Sümeysra – Kurt, Abdurrahman. "Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Değişim İçerisinde Kadın ve "Yeni Kadın" Söylemi". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/1 (Haziran 2023), 25-54. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1077523>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date of Submission	22 Şubat 2022 22 February 2022
Kabul Tarihi Date of Acceptance	10 Mayıs 2023 10 May 2023
Yayın Tarihi Date of Publication	15 Haziran 2023 15 June 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
DOI	https://doi.org/10.51447/uluifd.1077523
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir iç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Etik Beyan Ethical Statement	Bu makale, "Kadının Çalışma Hayatına Girişinin Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Etkisi: Tanzimat'tan Günümüze Türk Ailesi Örneği" adlı yayımlanmamış Hızlı Destek Projesi raporunun geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiş hâlidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. This article is an improved and modified version of the unpublished Rapid Support Project report titled "Kadının Çalışma Hayatına Girişinin Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Etkisi: Tanzimat'tan Günümüze Türk Ailesi Örneği" It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Yazar Katkı Oranları Author Contributions	Yazar 1: % 50. Yazar 2: % 50. Author 1: % 50. Author 2: % 50
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu çalışma, HDP(D)-2018/2 no'lu "Kadının Çalışma Hayatına Girişinin Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Etkisi: Tanzimat'tan Günümüze Türk Ailesi Örneği" adlı proje kapsamında Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir. This article was supported by Bursa Uludağ University Scientific Research Projects Unit (BAP) within the scope of the project numbered HDP(D)-2018/2 "Kadının Çalışma Hayatına Girişinin Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Etkisi: Tanzimat'tan Günümüze Türk Ailesi Örneği".
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd

The Woman and “New Woman” Discourse in the Change from Tanzimat to the Early Republican Period

Sümeýra Ünalán Turán

Assist. Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion,
Bursa, Türkiye

<http://orcid.org/0000-0003-3900-0369> | suturan@uludag.edu.tr | <https://ror.org/03tg3eb07>

Abdurrahman Kurt

Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion,
Bursa, Türkiye

<http://orcid.org/0000-0001-6087-3725> | akurt@uludag.edu.tr | <https://ror.org/03tg3eb07>

Abstract [You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

This article focuses on the change in the discourses of women and ideal women, which played central roles in the Tanzimat Era, 2nd Constitutional Period, and Early Republican period in Turkey. In the article, the purpose is to deal with the change of women in education, work, family life, and daily life in these three periods in a holistic and continuity relation. For this reason, the historical sociology approach, which analyzes long-term historical and social transformations in a holistic manner without neglecting macro and micro interactions, was used in the study. Many sources from different disciplines were used in the study because the article focused on the issue of women, which is at the intersection of many disciplines. As a result of the study, it was concluded that the education of women was taken into the center because of the role of raising future generations in all three periods and a family-oriented women’s discourse was developed. In terms of the participation of women in social life, a different road map was drawn after the proclamation of the Republic, and women who practiced their professions with Western clothing became the symbol of the Republic. Although each of the three periods was similar in terms of the education and family roles of women, the Ottoman new woman, who was formulated as a good Muslim, good mother, and a good wife, evolved into a good mother, good wife, good citizen woman in the Republican Period.

Keywords

Sociology, Historical Sociology, Turkish Modernization, Women’s Modernization, New Woman.

Citation

Ünalán Turán, Sümeýra – Kurt, Abdurrahman. “Tanzimat’tan Erken Cumhuriyet’e Değişim İçerisinde Kadın ve “Yeni Kadın” Söylemi”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/1 (Haziran 2023), 25-54. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1077523>

Giriş*

Batı karşısında kronikleşen siyasi ve askerî yenilgiler sonrası Osmanlı Devleti, Avrupa'dan geri olma gerçeğiyle yüzleşmiş ve devletin eski güç ve konumuna erişmesi amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ise ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşulların yüzeysel ıslahatlarla değil köklü reformlarla düzeleceği inancının bir yansıması olmuştur. Bir zihniyet kırılması olarak okunabilecek bu dönemde askerî ve teknik alanlarda başlayan modernleşme hamleleri toplumsal yapının tüm birimlerini kuşatacak şekilde genişletilmiş; kıyafetlerden ev eşya ve tanzimine, sofrada adabına, ziyaret, kutlama ve kadın-erkek ilişkilerine kadar gündelik hayatı Batı normlarıyla inşa etme çabası başlamıştır.

Tanzimat Fermanı'nda doğrudan kadınları ilgilendiren hükümler yer almasa da bu dönem kadınlar için bir dönüm noktası sayılmaktadır. Zira bu dönemden itibaren kadınların eğitimsizliği, geri kalma olgusunun arkasındaki temel sebeplerden biri olarak değerlendirilmiş ve ilerleme tasavvuru etrafında kurgulanan yeni hayat formunda dönüşümün mimarları olarak kadınların eğitilmesi merkeze alınmıştır.¹ Bu dönemde kızların eğitimi ve meslek edinmeleri için birtakım düzenlemeler yapılmış, kadınlar eğitim ve çalışma hayatında yer almaya başlamışlardır.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yönetimi ele geçirdiği ve ulusalcılık politikalarının benimsenmeye başladığı II. Meşrutiyet Dönemi yeni bir evreye işaret etmektedir. Zira bu dönemde gerek devletin eğitim politikası gerek kadın dergi ve derneklerinin aktif faaliyetleri ve gerekse devam eden savaşlar nedeniyle eğitim ve çalışma hayatında yer alan kadınların sayısı artmıştır.² Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık şeklindeki fikir akımları kadınların eğitimi, çalışması ve anneliği konusunda farklı söylemler geliştirmiş ve dergi ve dernekler yoluyla kadınlar aktif varlık göstermişlerdir. Bu dönemde ayrıca savaşların yıkıcı etkisinden dolayı buhranda olduğu düşünülen ailenin bekası için çözüm olarak sunulan *milli aile* söylemlerinin içerisinde kadınlar merkezî bir konum işgal etmişlerdir.

Türk modernleşmesinin yeni bir aşamasını temsil eden Türkiye Cumhuriyeti evresi, siyaset, hukuk, ekonomi, sosyal ve gündelik hayat alanlarında Osmanlı Devleti'yle birçok

* Değerli görüş ve yardımlarıyla çalışmamıza katkı sağlayan B.U.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vejdi BİLGİN'e teşekkür ederiz.

¹ Ahmet Murat Aytaç, *Ailenin Serencamı / Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2015), 165; İhsan Çapcıoğlu, "Değişen Toplumda Değişen Statü: Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Statüsü", *Düşünen Siyaset* 27 (2011), 76; Nevin Meriç, "Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, ed. Yıldız Ramazanoğlu (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 59-60.

² Meşrutiyet Dönemi'nde kadınların çalışma hayatında yer alma süreci hakkında daha fazla bilgi için bk. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: (1839-1923)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991); Ahmet Makal - Gülay Toksöz (ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015); Oktar Tiğince, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi* (İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998); Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum* 9/51 (1988), 34-38.

benzer özellikler taşımasına rağmen Cumhuriyet rejimi yönetimi, yeni dönemi *Osmanlı'dan radikal bir kopuş* olarak nitelemiştir. Cumhuriyet'in Batılı görünümüne sahip meslek sahibi yeni kadınları ise geçmişten kopuşun somut göstergeleri olarak devrimin sembolleri olmuşlardır.³

Modernleşme çoğu zaman hukuk, siyaset ve ekonomi gibi makro düzeydeki alanlardaki değişimler üzerinden değerlendirilirken modernleşmenin bir diğer boyutu olan insan ve aile gibi mikro düzeydeki birimler ihmal edilmektedir.⁴ Ayrıca devrim olarak tabir edilen radikal sayılabilecek değişimler bile önceki dönemlerle belirli bir süreklilik ilişkisi taşımaktadır. Türk modernleşmesinin Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere ardışık üç döneminde değişimin odağında olan kadın konusu, makro ve mikro düzeydeki toplumsal bağlam ve dönemler arasındaki devamlılık ilişkisi ihmal edilmeden ele alınmalıdır.

Bu noktada tarihsel süreç içerisindeki toplumsal dönüşümleri bütüncül şekilde analiz etme amacı taşıyan tarihsel sosyoloji perspektifi, kadın merkezli değişimi değerlendirmede elverişli bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim Türk modernleşmesinin Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet evrelerinde kadınlara yönelik geliştirilen söylemler ve gündelik hayatta kadınların konumu bazı açılardan benzerlik; bazı açılardan ise farklılık taşımaktadır. Literatürde modernleşme, kadın tarihi, emek tarihi, siyasi tarih, aile tarihi gibi alanlarda kadınların konumunu merkeze alan veya tartışma konusu yapan birincil ve ikincil kaynaklara dayanan çok fazla çalışma⁵ yapılmıştır.⁶ Bu çalışmanın özgün yanı ise Türk modernleşmesinde kadın konusunda meydana gelen değişimleri bütüncül ve süreklilik ilişkisi içerisinde değerlendirme amacı gütmesidir.

1. Yöntem

Bu makalede Türkiye'nin modernleşme serüveninin Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Erken

³ Nilüfer Göle, "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak", *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*, ed. Nilüfer Göle (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 25; Meyda Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark* (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 170.

⁴ Aksu Bora, "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü", *Yerli Bir Feminizme Doğru*, ed. Aynur İlyasoğlu - Necla Akgökçe (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2001), 77.

⁵ İlgili dönemdeki kadın ve kadın değişimini ele alan çalışmalardan bir kısmı için bk. Emel Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını* (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1993); Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016); Deniz Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, çev. Aksu Bora vd. (İstanbul: Metis Yayınları, 2013); Meriç, "Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit"; Çapcıoğlu, "Değişen Toplumda Değişen Statü: Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Statüsü"; Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları* (Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973); Türkan Erdoğan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci", *Sosyoloji Yazıları: Prof. Dr. M. Cihat Özönder'in Anısına*, ed. Nevin Güngör Ergen vd. (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2010); Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011); Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (ed.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998); Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

⁶ Metin içerisinde ilgili literatürden yararlanılacaktır.

Cumhuriyet aşamalarında merkezî rol oynayan kadın ve ideal kadın söylemlerindeki değişime odaklanılmıştır. Çalışmada tarihsel sosyoloji perspektifiyle kadın eksenli değişimlerin önceki dönemle devamlılık ve kopuş ilişkilerini, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu sebeple çalışmanın temel problemi Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde hem söylemsel hem pratik düzlemde kadın değişimidir. Çalışmada eğitim, çalışma, aile hayatı ve gündelik yaşamda kadın değişiminin seyri anlaşılmasına çalışılacaktır.

Tarihsel sosyoloji, özne-yapı, makro-mikro etkileşimini göz ardı etmeden⁷ tarihsel ve toplumsal dönüşümleri bütüncül şekilde⁸ analiz etme çabası güden ve çoğunlukla karşılaştırmalı çalışmaları içeren⁹ bir yaklaşımdır. Tarih ve sosyolojinin bir araya geldiği bu ortak analitik yaklaşım, belirli bir yönü olduğu varsayılan dönüşümlerin uzun-sürelili tarihsel perspektifi üzerinde çalışmaktadır. Ancak hangi konu çalışılırsa çalışılsın tarihsel sosyolojik perspektif, ele alınan fenomenin daha geniş bir bağlama oturtulmasını gerektirmektedir.¹⁰

Tarihsel sosyoloji çalışmalarında sıklıkla kullanılan modernleşme,¹¹ bu çalışmada da temel makro referans olarak kullanılmaktadır. Ayrıca kadın tarihi çalışmalarında ele alınan ev kadınlarının dönüşümü, meslek kadınlarının kamusal alanda var olma olanakları ve yaşadıkları çatışmalar, giyim ve moda gibi pek çok konu modernleşmenin mikro toplumsal süreçleriyle ilgili önemli veriler sağlamaktadır.¹² Dolayısıyla bu çalışmada kadın araştırmaları, kadın tarihi, siyasi tarih, emek tarihi, sosyoloji gibi pek çok alanın kesişme noktasında bulunan kadın konusuna odaklanıldığı için farklı disiplinlere ait makro ve mikro düzeydeki çalışmalardan yararlanılmıştır.

Çalışmamızın literatür taramasında 1980'li yıllardan itibaren yüksek rağbet gören kadın tarihi alanında çok fazla sayıda kaynağa rastlanmış; bu sebeple kadın değişiminin en çok tartışıldığı alanlar olarak kadınların çalışma, eğitim ve aile hayatlarına yönelik anahtar

⁷ Ferdan Ergut - Ayşen Uysal, "Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?", *Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*, ed. Ferdan Ergut - Ayşen Uysal (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), 12.

⁸ Şafak Sağlam, "Tarihsel Sosyoloji: Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (30 Eylül 2018), 177-194.

⁹ Mete Tunçay, "Sunuş", *Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*, ed. Ferdan Ergut - Ayşen Uysal (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), 9.

¹⁰ İlgili dönemdeki kadın ve kadın değişimini ele alan çalışmalardan bir kısmı için bk. Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*; Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*; Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*; Meriç, "Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit", 53-79; Çapcıoğlu, "Değişen Toplumda Değişen Statü: Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Statüsü", 73-88; Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*; Erdoğan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci"; Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*; Hacımirzaoğlu, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*; Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*; Elisabeth Özdalga, *Tarihsel Sosyoloji* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011), 11-14.

¹¹ Özdalga, *Tarihsel Sosyoloji*, 15-16.

¹² Ayşe Durakbaşı, "Kemalizm: Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaç Hacımirzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 29.

kelimeler kullanılmış ve ağırlıklı olarak Türkçe literatür taranmıştır. İkinci olarak geniş bir zaman aralığını incelemeyi hedefleyen bu çalışmada arşiv belgeleri, sicil kayıtları gibi çok sayıda birincil kaynağa ulaşmak bir makale çalışmasının kapsamını aşacağı için bahsi geçen temel verileri kullanan ikincil kaynaklar esas alınmış; “aktaran” ifadesi kullanılmamış, doğrudan çalışmada yararlanılan ikincil kaynağa referans verilmiştir. Üçüncü olarak tek bir kadın kategorisi olmadığı, farklı sınıf ve coğrafyadan kadınlar için değişimin farklı bir seyir takip ettiği gerçeğiyle bu çalışmada gerek toplumu dönüştürme gücü dolayısıyla *yeni kadın* olarak sunulması; gerekse ilgili dönemin kitle iletişim araçlarının hedef kitlesi olması¹³ sebebiyle orta sınıf kadınlar merkeze alınmıştır. Bahsi geçen kısıtlılıklar dışında çalışma 1839 ve 1950 yılları arasındaki süreçle sınırlandırılmıştır.

2. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim ve alışma Hayatında Kadınlar

2.1. Kadınlara Yönelik Düzenlemeler ve Eğitim

Tanzimat Fermanı doğrudan kadınlara yönelik maddeler içermemesine rađmen¹⁴ kızların eğitilmesi konusunda yapılan eğitim reformları ile kadın ve erkeğe mirastan eşit pay verilmesi, cariyeliğin kaldırılması gibi kadınları ilgilendiren hukuki düzenlemeler Tanzimat Dönemi’nin ayrııcı niteliklerinden olmuştur.¹⁵ Bu dönemde kadına İslam Hukuku’ndaki kendi servetini dilediği gibi kullanma, işletme ve hatta gerektiğinde eşine borç verme¹⁶ özgülüğünü veren eşler arasındaki mal ayrılığı prensibi¹⁷ aynı Şekilde devam ederken, kadın ve erkeğe mirastan eşit pay verilmesini içeren arazi kanunu yürürlüğe girmiş,¹⁸ cariyelik, hukuki olarak kaldırılmıştır.¹⁹ Ancak aile hukukunda yenilik yapılmamış;²⁰ bunun için II. Meşrutiyet’i beklemek gerekmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde hazırlanan ve devletin evlilik akdine ilk müdahalesi olarak kabul edilen Hukuk-i Aile Kararnamesi (1917)²¹ ile evlilik için asgari yaş sınırı belirlenerek nişanlanma hukuki olarak düzenlenmiştir.²² şahitler huzurunda gerçekleştirilme kararı ile evlilikler kayıt altına alınmış, kadınlara boşanma hakkı verilmiştir.²³ Ayrıca kanunname

¹³ Alan Duben - Cem Behar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Dođurđanlık 1880-1940* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 219.

¹⁴ Ayşenur Kurtoğlu, “Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü*, ed. Yıldız Ramazanoğlu (İstanbul: Pınar Yayınları, ts.), 21.

¹⁵ Tiğine, *Osmanlı Toplumunda Kadının alışma Hayatı*, 131.

¹⁶ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı Aile Yapısı”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 31 (2012), 126.

¹⁷ M. Akif Aydın, “Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, ed. İsmail Kurt - Seyid Ali Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 144.

¹⁸ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, 64.

¹⁹ Tiğine, *Osmanlı Toplumunda Kadının alışma Hayatı*, 131.

²⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000), 153.

²¹ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 139-140.

²² Aydın, “Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, 153.

²³ Ömer Çaha, *Sivil Kadın (Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın)*, ed. Yasin Aktay, ev. Ertan Özensel (Ankara: Vadi Yayınları, 1996), 102.

kadınlara nikâh akdinde kocalarına tek eşli kalmayı şart koşma hakkı vermiştir.²⁴ Toplumsal yaşamda güçlü bir değişikliğe yol açmasa da²⁵ bu kararname Cumhuriyet Dönemi medeni kanununa zemin oluşturmuştur.²⁶

Musiki, yabancı dil ve çeşitli sanat dalları başta olmak üzere birçok alanda kapsamlı ve nitelikli bir eğitimden geçen üst sınıf ailelerden gelen²⁷ ayrıcalıklı azınlık dışında Tanzimat öncesinde kızlara düzenli bir eğitim görme imkânı tanınmamıştır.²⁸ Kızların devam ettiği yegâne okul mahalle imamı veya dinî bilgilere sahip kişilerin eğitim verdiği Sıbyan Mektepleridir.²⁹ Zorunlu olmadığı için kırsal bölge kızları bu okullara devam etme konusunda dezavantajlı konumda olmuştur.³⁰ Ülkede yaşayan dinî ve etnik azınlık ise kendilerine ait eğitim kurumlarında kız çocuklarına eğitim vermektedir.³¹ Hatta iyi bir eğitim verdiği kabul edilen bu okullara üst sınıfa mensup bazı Müslüman aileler de kızlarını takma isimlerle kaydettirmişlerdir.³²

Tanzimat Dönemi'nde ilk olarak pratik yararı yüksek olan, kadınlara meslek kazandırmaya yönelik eğitim kurumları açılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 1842 yılında teknik ve bilimsel şekilde eğitim veren iki yıllık ebeklik okulu; daha sonra ise kızların biçki-dikiş gibi kadını sayılan becerileri kazanarak meslek edinmelerini sağlayan Kız Sanayi Mektepleri açılmıştır (1869). 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi ile zorunlu hâle getirilen Sıbyan Mektepleri'nde kız öğrenciler için 6-10; erkek öğrenciler için 7-11 şeklinde yaş sınırlaması yapılmış ve bazı şehirlerde Kız Rüştîyeleri'nin açılması kararı alınmıştır. Kız Rüştîyeleri'nin açılması bu okulda görev yapacak kadın öğretmen açığını gündeme getirmiş ve 1870 yılında öğretmen yetiştirmek üzere Darü'l-Muallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılması kararlaştırılmış; böylece ebe ve öğretmenler Osmanlı'nın meslek sahibi ilk kadınları olmuştur.³³

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise kızların eğitilmesi daha ciddi bir zeminde tartışılmış, bir yandan Kız Sanayi Mektepleri ve Kız Öğretmen Okulları'nın sayısı artırılıp bu kurumlar İstanbul dışında da yaygınlaştırılırken diğer yandan yeni eğitim kurumları açılmıştır. Bunlar arasında kızlar için lise dengi idadi ve sultaniler ve bunlara öğretmen yetiştirmek üzere açılan Darü'l-Muallimat-ı Âliye'nin (1913) yanı sıra lisans düzeyinde üç yıllık eğitim veren

²⁴ Aydın, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", 153.

²⁵ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 155.

²⁶ Nilüfer Özcan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (15 Aralık 1999), 114.

²⁷ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 77.

²⁸ Tiğınç, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 12.

²⁹ Abdulkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 456-457; Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi: Bir Deneme* (İstanbul: Muallim Halit Kitaphanesi, 1930), 29.

³⁰ Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", *150. Yılında Tanzimat*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 498.

³¹ Tiğınç, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 33.

³² Fatma Barbarosoğlu, "Osmanlı Kadın Modernleşmesi: 'Yeni Hayat'ın 'Yeni Kadın'ları", *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 11/41-42 (15 Aralık 2014), 18.

³³ Tiğınç, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 32,50.

İnas Darülfünunu (1914) ve hemşirelik okulu da bulunmaktadır. Bu eğitim birimleri dışında kızlara konservatuar,³⁴ güzel sanatlar (1914) ve ticaret (1917)³⁵ alanlarında eğitim görme imkânı sağlanmıştı. 1921-22 yılında Hukuk Fakültesi'ne dört kız öğrenci alınmış; 1922 yılında kızlar Tıp Fakültesi'ne de girebilmişlerdir.³⁶

2.2. Çalışma Hayatında Kadınlar

Osmanlı Devleti'nde kadının çalışma hayatındaki yeri değerlendirilirken ilk olarak hangi kadından bahsedildiği hesaba katılmalıdır. Zira işçi, memur, hizmet sektöründe çalışan veya girişimci kadınların ücretli çalışma yaşamına girişi farklı izlekleri takip etmiştir.

Tanzimat Dönemi öncesinde kırsal bölge kadınları tarımsal üretim faaliyetlerine aktif olarak katılmış, diğer yandan şifahi bilgilerle ebelik, hekimlik gibi meslekleri para karşılığında yerine getirmiş, çamaşırcı dükkânları açmış, halı dokuma, kumaş ve iplik eğirme gibi ev sanayi işleri ile el sanatları becerilerine dayanan ekonomik kazanç sağlayan ürünler ortaya koymuşlardır.³⁷ Bazı bölgelerde çok sayıda hanede dokumacılık, kadın, erkek, çocuk tüm aile fertlerinin ortak gündelik faaliyetlerinden biri olmuştur.³⁸

Tanzimat Dönemi'nde İstanbul ve Anadolu'da pek çok esnaf ve tüccar girişimci kadın gelir getiren işler yapmışlardır.³⁹ Kentli orta sınıf kadınların ise gündelik yaşamları ev ve çocukların sorumlulukları etrafında örülmüştür. Cinsler arasında keskin mekânsal ayrımların olduğu bu toplumsal yapı içerisinde kadınların ev dışında ücretli çalışmasında itici güç, ekonomik zorluklar olmuştur. Kadınlar önce evin bir uzantısı olarak algılanan dokuma atölyelerinde, sonrasında ise işçi olarak fabrikalarda üretime katılmışlardır.⁴⁰

Çitçi, tüm kapitalist ülkelerde eğitim yoluyla edinilen öğretmenlik, hemşirelik gibi kadınsı mesleklerden önce kadınların işçi olarak çalışma hayatına giriş yaptığını öne sürmektedir.⁴¹ Osmanlı kadınlarının çalışma süreci bu iddiayı destekleyecek niteliktedir. 1840 yılında gayrimüslim kadınlarla başlayan işçileşme serüvenine 1860'larda Müslüman kadınlar %5 gibi düşük bir oranla katılmış;⁴² ancak arka arkaya patlak veren Balkan (1912-1913) ve I. Dünya Savaşları (1914-1918) neticesinde kadınlar sanayide kalıcı bir yer edinmişlerdir.⁴³ Kadınlar fabrikada ilk olarak evsel rollerin bir uzantısı sayılan dokuma ve gıda sektöründe

³⁴ Kurnaz, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 95-103.

³⁵ Tiğınçe, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 46-48.

³⁶ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, 160-161.

³⁷ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, 144.

³⁸ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 149.

³⁹ Kurnaz, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 132-133.

⁴⁰ Ahmet Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadının Emeği*, ed. Ahmet Makal- Gülay Toksöz (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 37.

⁴¹ Oya Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar* (Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1982), 17.

⁴² Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı* (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969), 93-94.

⁴³ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", 38.

yer alırken savaşlar sırasında kadınların istihdam edildikleri sektör ağı genişlemiş ve kadın işçilerin sayısında niceliksel bir artış yaşanmıştır.⁴⁴ Ancak yine de 1913-1915 sanayi sayımı verilerine göre işçi kadınların %95'i geleneksel sayılan dokuma ve gıda sektöründe çalışmaktadır.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nde meslek sahibi kadınlarının ortaya çıkışı ise Tanzimat ve sonrasında yapılan eğitim reformlarıyla bağlantılıdır. İlk olarak ebelik, sonrasında hemşirelik⁴⁶ okulları açılırken Kız Sanayi Mektepleri, Meşrutiyet Dönemi'nde en fazla yayılma gösteren ve en dezavantajlı gruplara dahi ulaşabilen eğitim kurumları olmuştur.⁴⁷ Prestiji daha yüksek olan Kız Öğretmen Okulları'ndan daha çok İstanbullu Türk kızlarının yararlandığı kabul edilse de⁴⁸ Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında Anadolu'da Kürt ve fakir aile kızları da bu okullarda eğitim görebilmiştir.⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin son evresinde kolektif zihinde kadınlara uygun olduğu konusunda ittifak edilen ve sadece kadınlara hizmet verilen ebelik, öğretmenlik ve terzilik mesleklerine yatırım yapılması dikkate değerdir. Bu meslekler dışında kadın ve erkekleri mekânsal olarak ayıran kültürel ve dinî kodlar kadınlara hizmet vermek üzere kadın çavuşlar, kolcular, gardiyanlara iş sahası açmıştır.⁵⁰

Sadece kadınlara hizmet verilen meslekler ile fabrikalara işçi olarak girmek kadınlar için zor değilken kadınların devlet memuru olabilmeleri ancak olağandışı savaş koşullarında gerçekleşmiştir.⁵¹ Erkeklerin cepheye sevkiyle Posta Telgraf Nezareti, Maliye Nezareti, istihbarat birimi, bankalar, tek el idaresi gibi pek çok kurumda boşalan kadroları kadınlar doldurmuştur.⁵²

Savaşlar kadınların çalışma örüntüsünü reformlardan daha etkili şekilde değiştirmiş, bütün kadın kategorileri farklı biçimlerde çalışma hayatında varlık göstermişlerdir.⁵³ Türk kadınlarının büyük mağazalarda çalışma olgusu savaşlarla birlikte başlamış,⁵⁴ kadınlar erkeklerden boşalan memur açığını doldurmuş, savaş sırasında olağan koşullarda erkeklerin çalıştığı ağır sanayi kollarında işçi olarak istihdam edilmiş, fotoğrafçılık, berberlik, hasta-bakıcılık, tarımsal üretim, sokak süpürme ve daha pek çok işte çalışmışlardır.⁵⁵ İstanbul'da kadınların berberlik yapmalarının olağan hâle gelmesi gazete sütunlarına “kadınların

⁴⁴ Ahmet Makal, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”, *Çalışma ve Toplum* 2/25 (2010), 13-17; Kurnaz, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 126.

⁴⁵ Makal, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”, 38.

⁴⁶ Tiğınç, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 42.

⁴⁷ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 211-219.

⁴⁸ Somel Selçuk Akşın, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 165-166.

⁴⁹ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, 93.

⁵⁰ Tiğınç, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 58-60.

⁵¹ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, 40; Kurnaz, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 124.

⁵² Tiğınç, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 60-61; Kurnaz, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 124.

⁵³ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, 40-41.

⁵⁴ Laurence S. Moore, “Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri”, çev. Sönmez Taner, *İstanbul 1920*, ed. Clarence Richard Johnson (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 147-174.

⁵⁵ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, 40-41.

muharebeden istifadeleri” başlığıyla geçmiştir.⁵⁶

Savaş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhran, kocaları cephede olan veya şehit düşmüş kadınları en ağır şartlarda çalışmaya itmiş; farklı etnik ve dinî kimliklere sahip çok sayıda kadın ağır yaşam koşulları altında çamaşırcılık, gündelikçilik gibi işler yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır.⁵⁷ Hatta 1916’da Müslüman kadınların “namuslarıyla” gelir kazanmasını sağlamak üzere “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi” adında bir dernek kurulmuştur.⁵⁸ Karakışla, savaş koşullarında çok sayıda Müslüman kadının fahişelik yapmak zorunda kalmasına binaen kadınları yanlış yollardan korumak adına derneğin tüzüğüne “namuslarıyla” ibaresinin eklendiğini belirtmektedir.⁵⁹ Derneğe 14.000 kadının iş için başvurması ise ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın derecesini göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁰

Kadın emeğine bağımlılığın doğduğu savaş yıllarında kadınların Amerika örneğinde *ye-dek işgücü* olarak kullanılması durumu, Osmanlı Devleti’nde de yaşanmış görünmektedir.⁶¹ Nitekim savaş bitiminde, özellikle devlet dairelerinde çalışan kadınların işlerine erkeklerin savaştan dönmesiyle “tuhaf” sayılabilecek gerekçelerle son verilmiştir. İşlerinden ayrılmak istemeyen kadınlar dönemin kadın dergilerinin desteğini alarak haklarını aramaya çalışmışlardır.⁶² Memurların aksine erkeklere nazaran düşük ücretlerle çalıştırılan işçi kadınların varlığı ise sektörde kalıcılık kazanmıştır.⁶³

3. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e “Yeni Kadın”

3.1. Genel Çerçeve

Batı karşısında geri kalma gerçeğinin ancak gelecek nesilleri eğiten kadınlar eliyle düzeleceği, Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemleri’nde hem kadın hem erkek aydınlar tarafından ikrar edilen ortak bir kanaattir. Tanzimat’tan itibaren Batılılaşma ve gelenek yanlıları arasında doğan kutuplaşma gündelik hayatta alaturka/alafranga ikiliğiyle karşılık bulmuş ve düşünsel mecrada da ülkenin bekasının muhtaç olduğu ideal kadın modeli tartışmaya açılmıştır.

İlk olarak erkek aydınların tartışma gündeminde yer alan kadın konusu, 19. yüzyılın son çeyreğinde eğitim reformlarının meyvesini vermesiyle yaygınlaşan ve bir okur kitlesi edinen kadın dergilerinin yayın hayatına başlamasıyla kadınlar tarafından da tartışılmıştır. Görücü usulü evlilik, kadının çalışması, sosyal yaşama katılması, statüsü, çok eşlilik gibi pek

⁵⁶ Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 5.

⁵⁷ Makal, “Türkiye’de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri”, 39.

⁵⁸ Tiğınç, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı*, 111.

⁵⁹ Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916- 1923)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 189-190.

⁶⁰ Duben - Behar, *İstanbul Haneleri*, 56.

⁶¹ Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*, 22.

⁶² Kurnaz, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 125.

⁶³ Aytaç, *Ailenin Serencamı / Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması*, 144.

çok konu erkek aydınlar tarafından fikir-sanat ve edebiyat sahasına taşınmıştır.⁶⁴ 1868'de yayın hayatına başlayan *Terakki* gazetesi ve gazetenin 1869'da verdiği *Muhadderat* eki ile kadınların kendilerine ait sesleri duyulmaya başlamıştır.⁶⁵ Kadın haklarının kadınlar tarafından sahiplenilmeye başladığı bu evrede en etkili isim olarak öne çıkan Fatma Aliye Hanım,⁶⁶ İslami referanslar çerçevesinde görücü usulü, cariyelik, boşanma, çok eşlilik gibi konulara eleştiriler getirmiştir.⁶⁷

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başlayan dönem, ifade özgürlüğü çağı olarak yeni bir dönüm noktasına işaret etmektedir.⁶⁸ Meşrutiyet Dönemi'nde bahsi geçen fikir hürriyeti ortamı ve savaşların doğurduğu özgün koşullar, Tanzimat Dönemi'yle devamlılık ilişkisi içerisinde olmakla birlikte kadın konusunu daha merkezî bir mesele hâline getirmiştir. Çaha'ya göre bu süreçte kadın konusunda kalem oynatmamış tek bir düşünür bile yoktur.⁶⁹ Tanzimat'la başlayan modernleşme ve gelenek uçlarında yer alan fikrî akımlar Meşrutiyet'le rayına oturmaya başlamış ve ılımlı, radikal ve iki uç arasında temsilcileri bulunan İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük şeklindeki üç düşünce cereyanı farklı kadın modellerini idealleştirmiştir. Ziya Gökalp'in çerçevesini çizdiği Türkçü düşünce⁷⁰ İttihat ve Terakki, sonrasında Cumhuriyet Dönemleri'nde kadın ve aile politikalarının şekillenişinde etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasi ve fikrî özgürlük ortamından kadınlar da nasibini almış, kadın dergisi sayısında adeta patlama yaşanmıştır.⁷¹ Bu dönemde ilk kez, kadınların hak ve hukukunu ön plana çıkararak ve salt feminist nitelik taşıyan *Kadınlar Dünyası* adlı dergi yayın hayatına başlamıştır.⁷² Derginin kurucusu Ulviye Mevlan, "kadınların hak ve hakukları tanınincaya kadar dergide erkeklerin yazılarına yer verilmeyeceği"ni ifade etmiştir.⁷³ Bu dönemde kadın dergilerinde, eğitim imkânlarından yararlanabilmiş, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal koşulları anlamlandırabilecek donanıma sahip kadın yazarların yazıları yayımlanmıştır. Ayrıca bu dönemde II. Abdülhamit zamanında kız okulları sayısında yaşanan niceliksel artıştan çok sayıda kadının faydalanmış olması⁷⁴ gündemi

⁶⁴ Erdoğan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci", 1/216.

⁶⁵ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, 30; Kurtoğlu, "Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri", 23.

⁶⁶ Yaprak Zihniöğlü, *Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 44.

⁶⁷ Dilek Er Ulu, "Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri", *Humanities Sciences* 6/2 (Mart 2011), 391-393.

⁶⁸ Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 20.

⁶⁹ Çaha, *Sivil Kadın (Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın)*, 93.

⁷⁰ bk. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976).

⁷¹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 74.

⁷² Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi* (Ankara: İmge Kitabevi, 1993), 8-9.

⁷³ Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları Ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 55 (Ocak 2016), 245.

⁷⁴ Cemile Kartal, "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: 'Makbul Kadınlar'", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38 (Kasım 2011), 217; Ümüt Akagündüz, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2015), 193.

basından takip edecek okur-yazar bir kadın grubunun doğmasını sağlamıştır.⁷⁵ *Kadınlar Dünyası* gibi bazı dergiler okuyucu mektupları köşesiyle sıradan kadınların da seslerini duyurmuşlardır.⁷⁶ 93 Harbi (1877-1878), Balkan ve I. Dünya Savaşlarını yaşayan bir coğrafyada kadınlar sadece ilim ve düşünce dünyasında değil kurdukları çok sayıda dernekle de kamusal alanda var olmuş, kadınlar için yükseköğrenim kurumlarının açılması gibi çeşitli kararların alınmasında aktif rol oynamışlardır. Kadınların bu aktif konumu nedeniyle Türkiye’de I. dalga feminizmin II. Meşrutiyet Dönemi’nde 1910 ilâ 1920 yılları arasında yaşandığı ileri sürülmektedir.⁷⁷

3.2. İyi Müslüman, İyi Eş, İyi Anne: Osmanlı’da “Yeni Kadın”

Yeni kadın modeli ve yeni dünya düzeni pratik hayatta öncelikle üst sınıflarda karşılık bulmuş, kılık-kıyafet, ev ve eşyalarının tanzimi, adabımuâşeret kuralları, kadın-erkek ilişkileri gibi pek çok alan Batılı normlar ekseninde yeniden tanzim edilmiş; bilhassa üst sınıf aileler yeni pratikleri hayatlarına tatbik etmişlerdir.⁷⁸ Değişim her ne kadar öncelikle azınlığı ilgilendiren bir durum olsa da yeni ahlak ve değerlerin kitle iletişim araçları aracılığıyla norm olarak sunulması, bu kodların zaman içerisinde toplumu değiştirme potansiyeli taşıyan orta sınıf tarafından benimsenme ve yaygınlaşmasında rol oynamıştır.⁷⁹

Kadın değişiminin en görünür olduğu alan kadın kıyafetleri olmuştur.⁸⁰ Önce erkek giyimini kuşatan moda akımı, üst sınıf kadınlara da sıçramış;⁸¹ ancak kamusal alanda Müslüman-Gayrimüslim kadınları ayırtıran örtünme, sembolik önemini korumaya devam etmiştir.⁸² Tanzimat öncesinde kamusal alanın yeni üyesi olan kadınların hem kıyafet ve örtünme biçimleri hem de ev dışındaki mekânsal görünürlükleri pek çok yasa ve fermanla sınırlandırılmıştır.⁸³ Hatta yaptıkları ıslahatlarla öne çıkan III. Selim ve II. Mahmut gibi padişahlar da modernleşme yanlısı olmalarına rağmen reform karşıtlarına, kadın konusundaki hassasiyetlerini kadın kıyafetlerine getirdikleri sınırlamalarla göstermeye

⁷⁵ Ümüt Akagündüz, “Kadın ve Kadınlığa Dair: II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)”, *Folklor/Edebiyat* 73 (Nisan 2013), 74-75.

⁷⁶ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 133.

⁷⁷ Işıl Gökçürk, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Bir Örneği Olarak Türkiye’de Kadın Hareketi”, *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişim*, ed. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 211.

⁷⁸ Pınar Artıkoğlu, “Batılılaşma’nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2009), 48-49.

⁷⁹ Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı’da Günlük Hayatın Değişimi (1894-1927)* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), 523.

⁸⁰ Namık Sinan Turan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar”, *Kadın Araştırmaları Dergisi* 12 (2015), 107.

⁸¹ Mine Demir, “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Biçki-Dikiş”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (30 Aralık 2016), 72.

⁸² Barbarosoğlu, “Osmanlı Kadın Modernleşmesi”, 12.

⁸³ Turan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak”, 108-109.

çalışmışlardır.⁸⁴ Tanzimat'tan itibaren kent kadınlarının kıyafetlerine yönelik fermanlar giderek azalmıştır. Bir zihniyet değişimini de yansıtan moda uyma akımı, 19. yüzyıl sonlarında kadın dergilerinin verdiği yeni dikiş teknikleri ekleriyle orta sınıf kadınlara da ulaşmıştır.⁸⁵ Ancak gerek Tanzimat gerekse tesettürün kadınlar tarafından masaya yatırıldığı Meşrutiyet Dönemi'nde farklı formlar önerilse de başörtüsü, düşünürlerin kırmızı çizgisi olmaya devam etmiş, örtünmeyi denklemden çıkararak giyinme anlayışı tekil örnekler dışında gündemde yer bulamamıştır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte Batılılaşma hareketleri, kadın hakları konusunda meşrutiyet ararken İslam nezdinde onay arama, İslam'la çatışma içerisinde olmadığını gösterme çabasında olmuştur.⁸⁶ Başörtüsü konusunda da II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın aydınlar kadınların başörtüsüyle kamusal alanda yer almasını savunmuş, hatta çalışma hayatına en uygun İslami kıyafetin nasıl olması gerektiği konusunda yarışmalar dahi düzenlenmiştir.⁸⁷

Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet evrelerinde ailenin, modernleşme çabalarının merkezinde yer aldığı söylenebilir. Zihniyetin şekillenmesine zemin teşkil eden ilk ve en önemli sosyalleşme alanı olarak aile Türk modernleşmesinin kalbinde yer almaktadır. Nitekim Osmanlı'nın son döneminde kadın söylemi aile eleştirileriyle el ele gitmiştir. Aileye yöneltilen eleştirilerin başında çok eşlilik ve görücü usulü evlilik yer almaktadır.

Yaş faktörünün önemli bir statü ayracı olduğu Osmanlı toplumunda, Batılı eğitim almış genç aydın erkekler, babalarıyla ve diğer aile büyükleriyle kurdukları yaşa dayalı hiyerarşik ilişkinin eşlerini seçme hakkını ellerinden almasından dolayı kadın haklarını savunmuşlardır.⁸⁸ Nitekim erken dönemde reformcu erkekler duygusal ve kafa yapısı açısından uyusacakları eşi seçme, onunla ortak zevk ve beğeniler etrafında vakit geçirip eşitlikçi ilişkiler kurma özlemi ekseninde bir söylem geliştirmiş,⁸⁹ ve 1860'lardan itibaren görücü usulü evlilik eleştirileri, aşk evliliği, eşleri ile sosyal hayata katılma arzuları ve kadınların eğitilmesi konularını romanlara da taşımışlar,⁹⁰ hayalini kurdukları aile modelini sıkça tartışmışlardır.⁹¹ Erkek aydınların görücü usulü eleştirileri II. Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Eş seçme hakkının olmayışını ağlanacak bir durum olarak gören Tahsin Nahit şunları yazmaktadır:

“Bilinmeyenle evleniyoruz. Pırasa alırken görme hakkımız var, ömrümüz oldukça birlikte yaşayacağımız, çocuklarımızı yetiştirip terbiye edeceğimiz zevcelerimizi alırken

⁸⁴ Çapcıoğlu, “Değişen Toplumda Değişen Statü: Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Statüsü”, 76.

⁸⁵ Demir, “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Biçki-Dikiş”, 71-82.

⁸⁶ Kurtoğlu, “Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayımında Dinin Yer Alış Biçimleri”, 24.

⁸⁷ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler: Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile Söyleşi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 132.

⁸⁸ Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, 181-201.

⁸⁹ Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret*, 195.

⁹⁰ Firdevs Canbaz Yumuşak, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Romanında Aile Kurumu ve Ütopik Romanlarımız”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8/31 (2012), 155-156.

⁹¹ Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fanteziler*, 166.

görme hakkımız yok! Bu halimize vahşiler güler, medeniler ağlar. Bizi bilmeyen bir insan şu satırları okusa köstebeklerin izdivacından bahsedildiğini zanneder. Evet bizde kadın almak pırasa almaktan daha önemsiz sayılıyor. (...)Peygamberimiz (s.a.v.) haşa, sümme haşa böyle mi evlenirdi? Bu tarz ayıp izdivacı İslam dininin geleneklerinden gibi göstermekten utanalım.* Çünkü bu, hakareti gerektiren bir adettir.”⁹²

Kadın erkek arasında yaş farkından da kaynaklanan mesafeli ilişki ve eşlerin birbirine hitap tarzları *Kadınlar Dünyası* dergisinde eleştiri konusu olmuştur. Erkeklerin eşlerine hanım veya sen şeklinde hitap etmesine karşın kadınların kocalarına efendi ya da bey şeklinde seslenmesi, bir esirin efendisine hitabını yansıttığı için “Demek ki bizler de köleyiz,” şeklinde sorgulanmıştır.⁹³

Ev işleri paylaşımı açısından tipik bir ailede kadının ev işleri; erkeğin dışarı işlerinden sorumlu olduğu geleneksel iş bölümü sürdürülmektedir. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri’nde de radikal küçük bir feminist grup dışında annelik ve ev içi cinsiyet rollerinin sorgulanmadığı görülmektedir.⁹⁴ Dönemin ders kitaplarında da geleneksel cinsiyet rollerine göre iş paylaşımı yapan kapın ve erkek profilleri yer almaktadır.⁹⁵

Meşrutiyet Dönemi’nde gerçekleşen savaşlar bir zihniyet kırılmasına neden olmuş, aile ve evliliğe dair yaşanan değişimler romanlara da yansıyan bir “aile buhranı” yaşandığına dair inançların gelişmesine yol açmıştır.⁹⁶ Toprak, büyük şehirlerde savaşlar nedeniyle kadınların çalışma hayatına dâhil olmasının kadın-erkek ilişkilerinde kalıcı değişikliğe sebep olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁷ Kadınların kamusal görünürlüğünün keskin şekilde değişmesi, en Batıcı erkekleri dahi kadınların erkekleşeceği veya evlilik kurumunun ortadan kalkacağı gibi endişelere sevk etmiştir.⁹⁸ Savaş yıllarında evlilik biçimi ve eşte aranan niteliklerde de değişim yaşanmış; üst sınıf ve entelektüel camianın gündeminde olan aşk evliliğine, orta, hatta alt sınıflar da teveccüh göstermeye başlamıştır.⁹⁹ Mart 1918’den itibaren eş bulma problemine çözüm arayışlarının bir sonucu olarak başlayan dergilere evlilik ilanı verme âdeti, bu zihniyet değişimini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.¹⁰⁰

Çalışmamızda daha önce değinildiği üzere çocuk eğitiminden birinci derecede mesul

* Bu ifade, Batıcı aydınların görüşlerini desteklemek için İslami referanslara başvurmalarına örnek olarak gösterilebilir.

⁹² Çiğdem Ülker, *II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmaji 1908-1914* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 76-77.

⁹³ Duben - Behar, *İstanbul Haneleri*, 241.

⁹⁴ Duben - Behar, *İstanbul Haneleri*, 160, 236.

⁹⁵ Şengül Arslan, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik* (Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2000), 38.

⁹⁶ Ömer Torlak, “Modernleşme Kurgusu Olarak Ailenin Türk Romanına Yansıması”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8/31 (2012), 140; Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, 38.

⁹⁷ Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, 14-15.

⁹⁸ Yumuşak, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Romanında Aile”, 163.

⁹⁹ Duben - Behar, *İstanbul Haneleri*, 112-121.

¹⁰⁰ Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, 10.

olan kadınların eğitilmesiyle ülkenin beka sorununun aşılacağı konusunda kadın ve erkek aydınlar ortak bir söylem geliştirmişlerdir.¹⁰¹ 1869'da *Terakki* dergisinin *Muhadderat* eki ile kadınların kendilerine ait seslerinin duyulmaya başladığı andan itibaren kadınların iyi anne, iyi eş ve ev hanımı olarak eğitilmeleri merkezî konumu işgal etmiş; özellikle en uzun soluklu kadın dergisi olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'de bu doğrultuda yazılar yayımlanmıştır. Bu yazılarda özetle kadınların gündelik hayatta bir faydası olmayan akademik eğitim yerine *fitratlarına* uygun, aile yaşamını kolaylaştıran, pratik yararı yüksek bir eğitim görmeleri gerektiği, Avrupa ülkelerinden örnekler gösterilerek savunulmuştur:

“Avrupa ve Amerika'da kızların matematik ve cebirde üstün başarılar gösterdiği görülmüş ve bu alanlarda çalışma imkânı bulmuşlardır. İş hayatında başarı sağlayan kadınların ev hayatında (ev idaresi, çocuk bakımı, yemek yapma, kocasına karşı görevler) ise başarısızlık yaşadıkları görüldüğünden Almanya'da, Amerika'da, Belçika'da kız okullarının programları sürekli olarak değişikliğe uğramıştır. Eczacılık, sağlık, çamaşır yıkama, yemek yapma, mektebi silme süpürme, hastalara bakıcılık, çocuklara mahsus okullarda çocuk bakımı gibi dersler uygulamalı olarak gösterilmiştir.”¹⁰²

Bu ve buna benzer yazılarda güçlü bir *fitrat* vurgusuyla kadınların aile hayatında başarılı olmalarını sağlayacak bir eğitim görmeleri gerektiği öne sürülmüştür. Osmanlı kadın tarihi araştırmalarında sıklıkla Tanzimat Dönemi'nde özellikle *Hanımlara Mahsus Gazete*'de “iyi anne, iyi eş, iyi Müslüman” kadın modelinin idealize edildiği savunulmakta; hatta bu üçlemeyle Hitler Almanya'sının kadınlar için uyguladığı meşhur 3K (kinder, küche, kirche=çocuk, mutfak, kilise) formülasyonu arasında benzerlik kurulmaktadır.¹⁰³

Meşrutiyet Dönemi dergilerinde de benzer şekilde ülkenin geri kalışı kadınların ev hanımlığı ve annelik rollerindeki bilgi eksikliklerine bağlanmış; örneğin kadınların sofrayı düzeni, çamaşır yıkama, sağlık vs. konularında yetersiz olduğu; Anadolu kadınlarının pedagojiden anlamadan çocuk yetiştirmelerinin bu felaketlerin sebebi olduğu iddia edilmiş, aile saadetinin kurulamaması, aile içi problemlerin çözülmemesi de kadınların eğitimsizliğiyle ilişkilendirilmiştir. Batılı modeller doğrultusunda kadınları, kadınlara atfedilen rollerde yetkinleştirecek şekilde eğitim müfredatının güncellenmesi çözüm olarak sunulmuş; kız okullarında müfredatın Arapça ve Farsça yerine biçki-dikiş, çocuk bakımı karı-kocanın birbirlerine karşı vazifeleri gibi dersler konulacak şekilde revize edilmesi önerilmiştir. Bu öneriler reel hayatta da karşılık bulmuş ev idaresi, biçki-dikiş gibi dersler müfredata eklenmiş;¹⁰⁴ kızların kadınsı alanlarda meslek edinmesini amaçlayan Kız Sanayi Mektepleri'nde, ev idaresi, düzeni ve işlerinin yeni usul ve tekniklerle yapılmasına yönelik bir eğitim

¹⁰¹ Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fanteziler*, 168-169.

¹⁰² Savaş Karagöz - Mustafa Şanal, “II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (2015), 682.

¹⁰³ Ömer Delikgöz - Nazmi Ziya Şehit, “Impact of Women Letters to the Modernization and Individualization Process of Ottoman Women”, *Women's Memory: The Problem of Sources*, ed. Fatma Türe - Birsan Talay Keşoğlu (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2011), 68-80.

¹⁰⁴ Karagöz - Şanal, “II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, 681-688.

programı geliştirilmiştir.¹⁰⁵

4. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın (1923-1950)

4.1. Yapılan Düzenlemeler ve Eğitim ve Çalışma Hayatında Kadınlar

Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınlarla alakalı birçok düzenleme yapılmıştır. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanun'u kabul edilerek miras ve mülkiyet hakkı gibi konularda yasal olarak kadınlar erkeklerle eşit hâle getirilmiştir. Evlilik için asgari yaş sınırı belirlenmiş, çok eşlilik yasaklanmıştır. Medeni Kanun ile aile kurumu üzerinde devlet kontrolü kurulabilmiştir.¹⁰⁶ Kadınlar hem pek çok Avrupalı hemcinslerinden önce seçme seçilme hakkı elde etmiş;¹⁰⁷ hem de dönemin Avrupa ülkelerinden daha yüksek oranda mecliste temsil edilmişlerdir.¹⁰⁸

Yeni rejimde kadının eğitimine büyük önem verilmiş; Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kızların eğitimlerini iyileştirilecek yasal düzenlemeler yapılmıştır. Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın getirdiği yıkıma Kurtuluş Savaşı'nın eklenmesine ve ülkenin içinde bulunduğu darboğaza rağmen milli savunmadan sonraki en büyük bütçe eğitime ayrılmıştır.¹⁰⁹ Halkçılık ilkesi gereği eğitim hakkına tüm yurttaşların ulaşabilmesi için öğretmen yetersizliğine çözüm arayışlarının bir neticesi olarak Köy Enstitüleri açılmıştır.¹¹⁰ İstanbul hayatının tiyatro, balo, gösteri gibi sanatsal faaliyetleri Halkevleri aracılığıyla taşraya taşınmıştır.¹¹¹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kadının eğitim durumundaki aksaklıklar düzeltilmeye çalışılmış; kadınlar 1926 yılı itibariyle harp okulları dışında tüm eğitim kurumlarına girme hakkı kazanmışlardır. Temel eğitim zorunlu hâle getirilmiş¹¹² ve 1927 yılında Türkiye'nin bütün ortaokullarında karma eğitim başlatılmıştır. Özellikle 1930'lu ve 40'lı yıllarda kız ve erkek teknik okullarının sayısı kızların lehine arttırılmıştır.¹¹³

Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların çalışma örüntüsü Osmanlı'yla paralel nitelikler taşımıştır. Kadın işgücü tarımda yoğunlaşmış,¹¹⁴ kadın istihdamının görece yüksek olduğu

¹⁰⁵ Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 11.

¹⁰⁶ Leyla Kırkpınar, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 19; Zehra Arat, "Kemalizm ve Türk Kadını", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 56.

¹⁰⁷ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, 3.

¹⁰⁸ Şirin Tekeli, "Europe, European Feminism, and Women in Turkey", *Women's Studies International Forum* 15/1 (1992), 139-143.

¹⁰⁹ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, 39-40.

¹¹⁰ Ekrem Işın, *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2012), 1/61-63.

¹¹¹ Hakan Kaynar, "Yeni Rejimin Gündelik Hayatı", *Cumhuriyet: Yeni İnsan Yeni Hayat*, ed. Ekrem Işın (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2013), 113-114.

¹¹² Kartal, "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası", 231.

¹¹³ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, 40-41.

¹¹⁴ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, 52.

alanlar imalat sanayi ve hizmet sektörü olmuştur. 1920'li, 30'lu ve 40'lı yıllara ait istatistiki veriler kadınların geleneksel olarak kadın işçiliğinin yoğun olduğu sektörlerde toplandıklarını göstermektedir.¹¹⁵

Erken Cumhuriyet döneminde işçi kadınlar Osmanlı'dakiyle aynı sektörlerde ve büyük şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Geçmişten farklı olarak 1930'larda devletçi iktisat politikalarının benimsenmesi sonucunda kurulan Kamu İktisadi Teşekkülleri'nde (KİT) çalışan kadınların şartları iyileştirilmiş; örneğin bu kadınlar özel sektörde çalışan kadın işçilerden daha yüksek ücret almış ve kısmî de olsa kreş ve yuva imkânlarından yararlanabilmişlerdir.¹¹⁶ Kadınların çalışma yaşamında sayılarının artması 1936 yılında İş Kanunu'na kadınlarla ilgili hükümlerin eklenmesini sağlamış; bu yasayla erkek, kadın ve çocukların çalışma koşulları yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁷

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaşın etkileri sebebiyle 1940'lı yıllarda seferberlik ilan edilmiş, bundan dolayı kadın, çocuk ve genç işgücü hızla artmıştır.¹¹⁸ Savaş bitiminde kamu hizmetlerinde erkekler yerine çalışan kadınların işlerine son verilirken kadın işçiler çalışmaya devam etmişlerdir.¹¹⁹

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri'ne benzer şekilde Cumhuriyet Dönemi'nde de kızların eğitilmesine büyük önem verilmiştir. Önceki rejimden farklı olarak bu dönemde uzman mesleklere kadınlar girebilmiş; pozitivist paradigmanın da etkisiyle kızların sosyal bilimlere göre daha bilimsel sayılan fen bilimlerinde eğitim görmeleri teşvik edilmiştir.¹²⁰ Ancak uzmanlık gerektiren ve statü düzeyi yüksek meslekleri icra etmede kadınların sınıfsal konumları doğrudan etkili olmuştur. Nitekim orta ve yükseköğrenim görme daha çok kentli kızlara özgü bir imkânken¹²¹ hukuk, tıp ve diğer uzmanlık gerektiren meslekleri ancak kentli, varlıklı, meslek sahibi seçkin aile kızları ya da memur kökenli ailelerde yetişen kızlar icra edebilmişlerdir.¹²² Durakbaşa'ya göre öğretmen, memur, bürokrat gibi eğitilmiş meslek gruplarına ayrıcalık tanıyan Cumhuriyet Dönemi'nde yeni bir orta sınıf eliti doğmuş; kırsal bölge ve eğitilmiş orta sınıf kadınları arasında oluşan sınıfsal ayırım, ülkenin bir gerçeği olarak kurumsallaşmıştır.¹²³

¹¹⁵ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", 47-64.

¹¹⁶ Makal, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", 13-14, 83-84.

¹¹⁷ Kırkpınar, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", 24.

¹¹⁸ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", 45.

¹¹⁹ Kırkpınar, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", 24.

¹²⁰ Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu", 24.

¹²¹ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, 4.

¹²² Ayşe Öncü, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, ed. Nermin Abadan Unat (İstanbul: Ekin Yayınları, 1982), 253-267; Ayşe Kadioğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 97.

¹²³ Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib / Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 92-93.

4.2. İyi Anne, İyi Eş, İyi Yurttaş: Cumhuriyet Dönemi'nde Yeni Kadın

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle başlayan dönem Türk modernleşmesinde yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Osmanlı'dan radikal bir kopuş, bir devrim olarak nitelenen bu dönem, aslında hukuki, ekonomik, siyasi, sosyal ve gündelik hayatın birçok veçhesinde Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri'yle süreklilik ilişkisi içerisindedir. Nitekim bu rejim değişimi sürecinin, toplumun statik ve dinamik yönünün birbirinden ayrı düşünülemeyeceği, değişimin doğal denilebilecek süreçlerle belirli bir devamlılık çizgisini takip ettiği anlamına gelen *sosyal akışkanlık*¹²⁴ içerisinde gerçekleştiği açıktır. Kadınların kamusal alana katılım düzeyi ve kılık-kıyafetlerinde meydana gelen değişimler Osmanlı'dan ciddi bir kopuş olduğunu gösterse de pek çok konuda önceki dönemle süreklilik ilişkisi içerisinde bir değişim seyri yaşanmıştır. Toplumsal-gündelik hayatın gidiş yönü Cumhuriyet yıllarında Meşrutiyet çizgisini önemli ölçüde takip etmiştir. Zira gerek rejimin kurucu bürokratları,¹²⁵ gerekse eğitim, siyaset, hukuk gibi alanlarda Cumhuriyet yeniliklerini uygulayan ilk kuşak, Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişen şahsiyetlerdir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde *yeni kadın*, devrimin ve Osmanlı Devleti'nden kopuşun en açık göstergesi olarak sunulmuştur. Göle'ye göre kadının merkezî rolü anlaşılmeden Kemalist modernleşmeyi kavramak mümkün değildir. Zira tüm devrimlerde ideal erkek modeli öne çıkarılırken Cumhuriyet modernleşmesinde Batılı görünüme sahip olarak kamusal alanda yer alan kadın tipi idealleştirilmiştir.¹²⁶

Cumhuriyet kadını Batı'nın rafine kültürel değerleri ile iyi anne, iyi eş, iyi yurttaş olarak özetlenebilecek milli unsurları bünyesinde toplamış bir kadındır.¹²⁷ Bu kadınlar hem Osmanlı'dan kopuşun modern simgeleri hem de toplumsal dokunun çözülmesini önleyen emniyet sübaplarıdır.¹²⁸ Hatta Kandiyoti'ye göre Cumhuriyet'in yeni kadını ahlaki endişeler sebebiyle adeta bir cinsiyetsizleştirme politikasına tabi tutulmuş; kısa veya toplu saçları, koyu renk tayyörü, makyaj, süs gibi dişiliği vurgulayan eylemlerden uzak kalışlarıyla bu kadınlar ancak kamusal alanın erkeksi dokusunu bozmayacak şekilde toplumsal yaşamda var olabilmişlerdir.¹²⁹

Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların söylem üretme ve kadın hakları mücadelesinde Meşrutiyet Dönemi'ne göre daha edilgen konumda oldukları da sıklıkla değinilen bir husustur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın hareketleri, hâkim paradigma olan ulusçulukla ele gitmiş ve bir üst kimlik olarak ulusçuluk kadın hareketlerinin yönünü belirlemiş; ancak kadınlar bağımsız bir kadın söylemi üreterek kamuoyunu belirleyen bir etkiye sahip

¹²⁴ bk. Vejdi Bilgin, "'Sosyal Akışkanlık' Kavramı Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Haziran 2003), 297-309.

¹²⁵ Taner Aslan, "İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (2008), 133.

¹²⁶ Göle, "Modernist Kamusal Alan", 24.

¹²⁷ Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fanteziler*, 173.

¹²⁸ Fatmagül Berktaş, "Türkiye'de Kadın Hareketi: Tarihsel Bir Deneyim", çev. Meral Akkent, *Kadın Hareketinin Kuruluşması: Fırsatlar ve Rizikolar* (İstanbul: Metis Yayınları, 1994), 23; Kadioğlu, "Cinselliğin İnkarı", 94.

¹²⁹ bk. Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*.

olmuşlardır. Cumhuriyet'i coşkuyla karşılayan Meşrutiyet kadınlarının, Nezihe Muhiddin'in parti kurma girişiminin engellenmesi ve başkanlığını üstlendiği Kadınlar Birliği'nin kadınların tüm haklarına ulaştığı gerekçesiyle 1935 yılında kapatılması¹³⁰ örneğinde görüleceği üzere, devletin benimsediği çerçevenin dışında özgün bir sese sahip olması engellenmiştir.¹³¹ Zihnioğlu'na göre kadın inkılabı kadınsız gerçekleşirken; kimi zaman iktidarla çatışan bağımsız politikalar geliştirmeye çalışan Meşrutiyet kadınları Toska'nın deyiimiyle Cumhuriyet Dönemi'nde eşiği aşamamış,¹³² bu dönemde devlet eliyle bir tür *zararsız* feminizm yürütülmüştür.¹³³

Sancar, modernleşmenin farklı aşamaları olan Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemlerinde kadın ve erkeklerin farklı işlevler üstlendiğini; bu dönemlerde erkeklerin tarih-yapıcı kararlarda; kadınların ise ailenin modernleşmesinde rol oynadıklarını iddia etmektedir. Meşrutiyet Dönemi'yle benzer şekilde Cumhuriyet Dönemi'nde de kadınlar geleceğin mimarlarını yetiştirecekleri aile kurumundaki rolleriyle öne çıkmış; Türk modernleşmesinde siyaset erkeklere, sosyo-kültürel dönüşüm görevi ise kadınlara ait olmuştur.¹³⁴ Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde ders kitapları, dergi, gazete ve çeşitli söylemlerde mesleki ve kamusal rollerine oldukça önem verilmekle birlikte kadınlar en çok annelik, eş ve ev işlerine dair aile içi rolleriyle yer almışlardır.

Bu konuda ilk olarak kızlara verilen eğitim içeriğinde önceki dönemle paralel şekilde annelik ve ev kadınlığı rollerinin belirgin olduğu söylenebilir. Dönüştürücü gücü nedeniyle eğitime verilen önem, Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir.¹³⁵ Osmanlı'daki Kız Sanayi Mektepleri'nin bir devamı olan Kız Enstitüleri'nin¹³⁶ bu dönemde en fazla rağbet gören kurumlar olması,¹³⁷ üzerinde durulması gereken bir durumdur. Zira bu okullarda Osmanlı'daki meslek edindirme vurgusunu yansıtan *sanayi* ifadesi kaldırılmış; Kız Enstitüleri orta sınıf kadınlık normlarının teknik usullerle öğretildiği bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Cumhuriyet ideolojisini benimseyip yeniden üretme rolü yüklenen bu kızların yeri ev olarak konumlandırılmıştır.¹³⁸ Ev kadınlığının profesyonel bir meslek gibi ele alındığı bu okullarda, modernleşmenin rasyonelleşme ve verimlilik ilkeleri eve uyarlanmış; eski kuşakların "ananevi-iptidai" bir şekilde yürüttükleri bulaşık, yemek, ütü, temizlik, dikiş, nakış ve çocuk bakımını kapsayan ev işlerini rasyonel bir şekle bürüme gayesi güdülmüştür.¹³⁹ Bu

¹³⁰ Ayşe Gül Altınay, "Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm", *Vatan Millet Kadınlar*, ed. Ayşe Gül Altınay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 24.

¹³¹ Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu", 36-37.

¹³² Zehra Toska, "Cumhuriyetin Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertkay Hacımırzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 76.

¹³³ Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu", 41.

¹³⁴ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 123-124, 306.

¹³⁵ Mahmut H. Akın, "Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 31 (2012), 15.

¹³⁶ Akşit, *Kızların Sessizliği*, 17.

¹³⁷ Arat, "Kemalizm ve Türk Kadını", 64.

¹³⁸ Akşit, *Kızların Sessizliği*, 144.

¹³⁹ bk. Yael Navaro Yaşın - Şenay Özden, "Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ev İşinin Rasyonelleşmesi (1928-40)", *Toplum ve Bilim* 84 (2000), 51-73.

okullardan mezun olan kızlar, annelik ve ev kadınlığının modern ölçütlere göre yeniden inşa edilip uzun vadede topluma yerleşmesinde aktif rol oynamışlardır.¹⁴⁰

Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamın cinsler arasında işlevsel paylaşımı öne çıkmış;¹⁴¹ “eşit ama farklı” anlayışı benimsenmiştir.¹⁴² 1930’lardan itibaren eşlerin birbirlerine hitap tarzı daha eşitlikçi bir hâle gelmeye başlamış, karı-koca birlikte gezme davranışı yaygınlaşmış, babaların çocuk yetiştirme sorumluluğunda artan payı gündelik hayata yansımaya başlamıştır.¹⁴³ Nitekim ders kitapları da bu durumu yansıtacak metin ve tasvirlerle hazırlanmış, öğrenciler ideal kadınlık ve erkeklik modellerini pekiştiren bir eğitim programına tabi tutulmuşlardır. Erken Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarını inceleyen Gümüšoğlu, kitaplarda karı-kocanın sevgi temelli bir yuva kurduğunu ve eşler arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmadığını iddia etmektedir.¹⁴⁴ Aynı dönem ders kitaplarını daha farklı yorumlayan Kancı’ya göre ise bu kitaplarda orta sınıf kadınlık ve erkeklik rolleri idealize edilmekte; eğitilmiş modern giyimli anneler bir yandan çocuklarının eğitimine yardımcı olup misafir ağırlama, gezmeye gitme gibi çeşitli rolleri üstlenirken diğer yandan anneliğin bir uzantısı şeklinde sunulan eve ait sayısız işi “neşe” ile yerine getirmekte; baba ise gazete okurken veya çocuklara bilgi verirken resmedilmektedir.¹⁴⁵

İyi anne, iyi eş, vatansever yurttaş ve erkeğin hayat arkadaşı olarak idealleştirilen yeni kadın, sadece ders kitaplarında değil kitle iletişim araçları ve Atatürk’ün söylevlerinde de ön plana çıkarılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün şu cümleleri dönemin bakış açısını özetler niteliktedir:

“Her aşamada olduğu gibi toplum yaşamında da iş bölümü vardır. Bu genel iş bölümü arasında kadınlar kendileri ile ilgili görevleri yapacakları gibi aynı zamanda toplumun refahı, mutluluğu için gerekli olan ortak çalışmaya da katılacaklardır. Ev işleri kadının en ufak ve önemsiz görevidir. Kadının en büyük görevi analıktır.”¹⁴⁶

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de ortak zihniyet oluşturmada dergi ve gazeteler etkin rol üstlenmeye devam etmiş, 1930’lu yıllardan itibaren dergi ve gazetelerde kadının yerinin evi olduğu fikri istikrarlı şekilde sütunlara taşınmıştır.¹⁴⁷ Ancak bu dönemde farklı görüşlerin de olduğu görülmektedir. Örneğin 1930’lu yıllarda İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından

¹⁴⁰ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 221-224.

¹⁴¹ Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu”, 43.

¹⁴² Bora, “Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü”, 77-105.

¹⁴³ Duben - Behar, *İstanbul Haneleri*, 243-255.

¹⁴⁴ Firdevs Gümüšoğlu, “Cumhuriyet Dönemi’nin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928- 1998)”, *75 Yıl’da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 103-122.

¹⁴⁵ Tuba Kancı, “Erken Cumhuriyet Dönemi (1928-1945) Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları”, *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili*, ed. Gönül Pultar (Ankara: ODTÜ Yayınları, 2009), 106-115.

¹⁴⁶ Selda Şerifsoy, “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi (1928-1950)”, *Vatan Millet Kadınlar*, ed. Ayşe Gül Altınay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 177.

¹⁴⁷ Akşit, *Kızların Sessizliği*, 172.

çıkarılan *Yeni Adam* gazetesi akıl ve pratiği birleştiren, çalışkan, realist, toplumcu bir yeni adamı vurgularken, yeni kadını da tanımlamıştır: "Ev kadını değil öncelikle tahsilli kadın." Çocuk doğurma dışında kadının sorumlu tutulduğu bütün işleri erkeklerin ve makinelerin de yapabileceğini öne süren Baltacıoğlu, "Kadının yeri divan, evi mutfaktır," düşüncesini taşıyanları yepyeni bir kadının doğduğunu göremeyen "hayat aptalları" olarak nitelemektedir. Bu görüşlerine rağmen Baltacıoğlu da zaman zaman kadınları, eleştirdiği çerçeve içerisinde yerleştirmekten kurtulamamaktadır. Örneğin evli kadının on iki meziyetini sıralayan Baltacıoğlu'na göre evli kadın "açlığa dayanmalı, tuvaletine dikkat etmeli, bilgisini satmamalı, turşu, reçel, salata yapmasını bilmeli, paragöz olmamalı, zevkiyle moda dışına çıkmalı, sevimli olmalı, tasarruf yapmalı, sebepsizce kıskanmamalı, neşeli olmalı, erkeğin kaprislerini anlamalı ve çocuk nedir bilmelidir."¹⁴⁸

Sonuç

Modernleşme sancılarının hâlâ devam ettiği günümüzde kadınların bulunduğu konumu anlamak için merceği geçmişe tutmak gerekmektedir. Bu noktadan hareket eden çalışmamızda Türk modernleşmesinde "yeni kadın"ın inşa sürecine odaklanılmış; Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde kadınların değişim süreci farklı ve benzer yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nde kadının eğitilmesiyle ülkenin içinde bulunduğu koşulların düzeline dair güçlü bir kanı oluşmuş, hâkim söylem bu çizgi etrafında geliştirilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi, hükümet değişimi, ulusalcı damarın ve kadın hareketlerinin güçlenmesi, savaşların kadınların toplumsal görünürlüklerini arttırması gibi özellikleriyle Tanzimat'tan ayrılrsa da bu iki dönem "yeni kadın" söylemleri bakımından paralellik arz etmektedir. Zira en Batıcı fikirlerde dahi meşru dinî sınırların dışına çıkmamaya gayret gösterilmiş, Batıcı fikirler dinî referanslardan destek alınarak sunulmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet kadınları, çalışma hayatına tesettürlü olarak eklenmenin yollarını aramışlardır. Kadının eğitimi konusunda ortak bir söylem geliştirilmesine karşın öne çıkan fikir akımları, kadının çalışmasına farklı mesafelerde durmuşlardır. Kadınların çalışmasına en sıcak bakan Batıcılarda dahi savaş yıllarında çalışan kadınların artmasıyla kadınların erkekleşeceği, ailenin çözüleceğine dair endişeler oluşmuştur. Bir yandan azalan nüfusu ikame aracı olarak kadının biyolojik konumunun önem kazanması aile odaklı bir kadın vurgusuna neden olurken diğer yandan kadının toplumsal yaşama aktif olarak katılmasının savunulması, kadının aileye mesafe koymasını gerektirmekte; bu da dönemin aydınlarının zaman zaman çelişkili görüşler öne sürmesine yol açmaktadır.¹⁴⁹ Geç Osmanlı Dönemi'nde genel olarak öne çıkan ideal yeni kadın ise "iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman kadın" şeklinde aile odaklı bir kadın modelidir.

Türk modernleşmesinin bir diğer aşaması olan Cumhuriyet Dönemi'nde "yeni kadın" devrimin sembolü olarak daha ön saflarda yer almıştır. Bu dönem, kadının eğitimine; özellikle iyi anneler olarak yetişmesine yatırım yapması; kadını öncelikle aile

¹⁴⁸ Duygu Köksal, "Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930'larda ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus", *Toplumsal Tarih* 51 (1992), 32-33.

¹⁴⁹ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, 38.

modernleşmesinin mimarı olarak kurgulaması bakımından Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri'yle benzerlik taşımaktadır. Fakat Cumhuriyet Dönemi görünüş olarak sınırlarını dinî referansların değil milli/ahlaki ilkelerin belirlediği bir kadın profilini idealleştirmeyle önceki dönemlerden farklılaşmaktadır. Zira bu dönemde kamusal alanda ve vatandaşlık bakımından erkekle eşit olarak konumlandırılan, Batılı kıyafet ve yaşam biçimi ile milli değerleri bünyesinde toplayan bir kadın modeli öne çıkmıştır. Cumhuriyet'in yeni kadını “iyi anne, iyi eş ve iyi yurttaş” olarak nitelendirilecek bir kadındır.

Kaynakça

- Akagündüz, Ümüt. *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2015.
- Akagündüz, Ümüt. "Kadın ve Kadınlığa Dair: II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)". *Folklor/Edebiyat* 73 (01 Nisan 2013), 63-80.
- Akın, Mahmut H. "Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 31 (2012), 3-20.
- Akşit, Elif Ekin. *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Altınay, Ayşe Gül. "Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm". *Vatan Millet Kadınlar*. ed. Ayşe Gül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Basım, 2013.
- Arat, Zehra. "Kemalizm ve Türk Kadını". *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*. ed. Ayşe Berktaş Hacımirzaoğlu. 51-70. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Arslan, Şengül. *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2000.
- Artıkoğlu, Pınar. "Batılılaşma'nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri". *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*. 47-57. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2009.
- Aslan, Taner. "İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (2008), 345-377.
- Avcı, Müşerref. "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları Ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 55 (26 Ocak 2016), 225-254. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1349>
- Aydın, M. Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Aydın, M. Akif. "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler". *Sosyal Hayatta Kadın*. ed. İsmail Kurt - Seyid Ali Tüz. 143-156. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Aytaç, Ahmet Murat. *Ailenin Serencamı / Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması*. Ankara: Dipnot Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Barbarosoğlu, Fatma. "Osmanlı Kadın Modernleşmesi: 'Yeni Hayat'ın 'Yeni Kadın'ları". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 11/41-42 (15 Aralık 2014), 9-26.
- Berktaş, Fatmagül. "Türkiye'de Kadın Hareketi: Tarihsel Bir Deneyim". çev. Meral Akkent. *Kadın Hareketinin Kuruluşu: Fırsatlar ve Rizikolar*. İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- Bilgin, Vejdî. "'Sosyal Akışkanlık' Kavramı Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (01 Haziran 2003), 297-309.
- Bora, Aksu. "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü". *Yerli Bir Feminizme Doğru*. ed. Aynur İlyasoğlu - Necla Akgökçe. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2001.

- Çaha, Ömer. *Sivil Kadın (Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın)*. ed. Yasin Aktay. çev. Ertan Özensel. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Çapcıoğlu, İhsan. “Değişen Toplumda Değişen Statü: Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Statüsü”. *Düşünen Siyaset* 27 (2011), 73-88.
- Çitçi, Oya. *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1982.
- Delikgöz, Ömer - Şehit, Nazmi Ziya. “Impact of Women Letters to the Modernization and Individualization Process of Ottoman Women”. *Women’s Memory: The Problem of Sources*. ed. Fatma Türe - Birsan Talay Keşoğlu. 68-80. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2011.
- Demir, Mine. “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Biçki-Dikiş”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (30 Aralık 2016), 71-90.
- Demir, Nilüfer Özcan. “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (15 Aralık 1999), 107-115.
- Demirdirek, Aynur. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Doğramacı, Emel. *Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1993.
- Duben, Alan - Behar, Cem. *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Durakbaşa, Ayşe. *Halide Edib / Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Durakbaşa, Ayşe. “Kemalizm: Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler”. *75 Yıl’da Kadımlar ve Erkekler*. ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu. 29-50. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Erdoğan, Türkan. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci”. *Sosyoloji Yazıları: Prof. Dr. M. Cihat Özönder’in Anısına*. ed. Nevin Güngör Ergan vd. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Ergut, Ferdan - Uysal, Ayşen. “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?”. *Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*. ed. Ferdan Ergut - Ayşen Uysal. 11-31. Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. haz. Mehmet Kaplan. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Göktürk, Işıl. “Yeni Toplumsal Hareketlerin Bir Örneği Olarak Türkiye’de Kadın Hareketi”. *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*. ed. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan. 209-224. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.

- Göle, Nilüfer. "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak". *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*. ed. Nilüfer Göle. 19-40. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Gümüšoğlu, Firdevs. "Cumhuriyet Dönemi'nin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998)". *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*. ed. Ayşe Berktaç Hacımırzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Hacımırzaoğlu, Ayşe Berktaç (ed.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Işın, Ekrem. *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2012.
- Johnson, Clarence Richard (ed.). *İstanbul 1920*. çev. Sönmez Taner. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Kadioğlu, Ayşe. "Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları". *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*. ed. Ayşe Berktaç Hacımırzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Kancı, Tuba. "Erken Cumhuriyet Dönemi (1928-1945) Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları". *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili*. ed. Gönül Pultar. 106-115. Ankara: ODTÜ Yayınları, 2009.
- Kandiyoti, Deniz. *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. çev. Aksu Bora vd. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Kansu, Nafi Atuf. *Türkiye Maarif Tarihi: Bir Deneme*. İstanbul: Muallim Halit Kitaphanesi, 1930.
- Karağöz, Savaş - Şanal, Mustafa. "II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (2015), 679-691.
- Karakışla, Yavuz Selim. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kartal, Cemile. "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: 'Makbul Kadınlar'". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38 (22 Kasım 2011), 215-238.
- Kaynar, Hakan. "Yeni Rejimin Gündelik Hayatı". *Cumhuriyet: Yeni İnsan Yeni Hayat*. ed. Ekrem Işın. 105-124. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2013.
- Kırkpınar, Leyla. "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın". *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*. ed. Ayşe Berktaç Hacımırzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Köksal, Duygu. "Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930'larda ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus". *Toplumsal Tarih* 51 (1992), 31-35.
- Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Kurnaz, Şefika. *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

- Kurnaz, Şefika. *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Kurt, Abdurrahman. "Osmanlı Aile Yapısı". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 31 (2012), 119-136.
- Kurtoğlu, Ayşenur. "Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri". *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*. ed. Yıldız Ramazanoğlu. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, ts.
- Makal, Ahmet. "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği". *Çalışma ve Toplum* 2/25 (2010), 13-39.
- Makal, Ahmet. "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960". *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*. ed. Ahmet Makal - Gülay Toksöz. 35-97. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Makal, Ahmet - Gülay Toksöz (ed.). *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Meriç, Nevin. *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Meriç, Nevin. "Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit". *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*. ed. Yıldız Ramazanoğlu. 53-79. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Moore, Laurence S. "Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri". çev. Sönmez Taner. *İstanbul 1920*. ed. Clarence Richard Johnson. 147-174. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000.
- Öncü, Ayşe. "Uzman Mesleklerde Türk Kadını". *Türk Toplumunda Kadın*. ed. Nermin Abadan Unat. 253-267. İstanbul: Ekin Yayınları, 2. Basım, 1982.
- Özcan, Abdulkadir. "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi". *150. Yılında Tanzimat*. ed. Hakkı Dursun Yıldız. 441-474. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Özdalga, Elisabeth. *Tarihsel Sosyoloji*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Quataert, Donald. *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Sağlam, Şafak. "Tarihsel Sosyoloji: Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem". *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (30 Eylül 2018), 177-194.
- Sancar, Serpil. *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Selçuk Akşin, Somel. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. çev. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Sencer, Oya. *Türkiye'de İşçi Sınıfı*. İstanbul: Habora Kitabevi, 1969.
- Şerifsoy, Selda. "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi (1928-1950)". *Vatan Millet Kadınlar*. ed. Ayşe Gül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Basım, 2013.

- Şişman, Nazife. *Kamusal Alanda Başörtülüler: Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile Söyleşi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Basım, 2004.
- Taşkıran, Tezer. *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973.
- Tekeli, Şirin. "Europe, European Feminism, and Women in Turkey". *Women's Studies International Forum* 15/1 (1992), 139-143. [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(92\)90047-Y](https://doi.org/10.1016/0277-5395(92)90047-Y)
- Tiğınççe, Oktar. *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998.
- Toprak, Zafer. "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Millî Aile". *Tarih ve Toplum* 9/51 (1988), 34-38.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Torlak, Ömer. "Modernleşme Kurgusu Olarak Ailenin Türk Romanına Yansıması". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8/31 (2012), 137-153.
- Toska, Zehra. "Cumhuriyetin Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar". *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*. ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Tunçay, Mete. "Sunuş". *Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*. ed. Ferdan Ergut - Ayşen Uysal. 7-10. Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.
- Turan, Namık Sinan. "Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar". *Kadın Araştırmaları Dergisi* 12 (2015), 103-138.
- Uğurcan, Sema. "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü". *150. Yılında Tanzimat*. ed. Hakkı Durşun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Ulu, Dilek Er. "Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri". *Humanities Sciences* 6/2 (01 Mart 2011), 380-395. <https://doi.org/10.12739/10.12739>
- Ülker, Çiğdem. *II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı 1908-1914*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yaşın, Yael Navaro - Özden, Şenay. "Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ev İşinin Rasyonelleşmesi (1928-40)". *Toplum ve Bilim* 84 (2000), 51-73.
- Yeğenoğlu, Meyda. *Sömürgeci Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Yumuşak, Firdevs Canbaz. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Romanında Aile Kurumu ve Ütopik Romanlarımız". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8/31 (2012), 155-176.
- Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

The Woman and “New Woman” Discourse in the Change from Tanzimat to the Early Republican Period

Extended Summary

After successive political and military defeats against the West, the Ottoman State faced the reality of lagging behind Europe and various attempts were made to restore the former power and position of the state. The Tanzimat Edict, which was declared in 1839, was a reflection of the belief that the negative conditions of the country would be improved not by superficial but radical reforms. In this period, which can be considered a mentality breakthrough, the modernization movements that started in the military and technical fields were expanded to cover all units of the social structure, and the effort to build daily life with Western norms began from clothes to household goods and their arrangement, table manners, visits, celebrations, and male-female relations. These efforts continued during the Second Constitutional Monarchy Period and Early Republican Period, and a women’s discourse was developed along with the policies and actions towards women in education, work, and family life.

In this study, which focused on the change in the discourse of women and ideal women during the Constitutional II and Early Republican Periods phases of Turkey’s modernization adventure, the course of women’s change in education, work, family life, and daily life was discussed. Modernization is often considered through changes in macro-level areas such as law, politics, and economy, while micro-level units such as humans and family, which constitute the other dimensions of modernization, are neglected. The historical sociology perspective was used in this article not to neglect the continuity relationship between periods. With the historical sociology approach, it is aimed to reveal the continuity and rupture relations, similarities, and differences of women-oriented changes with the previous period.

Modernization, which is often used in historical sociology studies, was used as a basic macro reference in the present study. Also, many topics such as the transformation of housewives, the possibilities of the existence of professional women in the public sphere and the conflicts they faced, and clothing and fashion, which are discussed in women’s history studies, provide important data on the micro-social processes of modernization. Therefore, since this study focuses on the issue of women, which is at the intersection of many fields such as women's studies, women's history, political history, labor history and sociology, macro- and micro-level studies from different disciplines were used.

As a result of the present study, it was found that there is parallelism in the “new woman” discourses of the 2nd Constitutional Monarchy Period and the Tanzimat Reform Era. Because even in most Westernist ideas, efforts were made not to go beyond the religious boundaries, and Westernist ideas were presented with the support of religious references. The women of the Constitutional Monarchy sought ways to participate in the working life by wearing a “hijab”. Despite the development of a common discourse on the education of women, prominent approaches of thought stood at different distances from women's work. Even among Westerners, who were the most sympathetic to women working, there were

concerns that the increase in women working during the war years would lead to the masculinization of women and the dissolution of the family. On the one hand, the importance of women's biological status with the decreased population during wars caused a family-oriented women's discourse, on the other hand, the emphasis on women's active participation in social life required women to distance themselves from family life. This led the intellectuals of the period to put forward contradictory opinions from time to time. The ideal new woman, which came to the forefront in the late Ottoman Period, was a family-oriented woman model that could be summarized as a "good wife, good mother, and good Muslim woman".

In the Republican Era, which is another stage of Turkish modernization, the "new woman" came to the forefront as the symbol of the revolution. This period is similar to the Tanzimat and Constitutional Monarchy Periods in that it invested in women's education, especially in raising women as good mothers, and constructed women primarily as the architect of family modernization. However, the Republican Period differed from previous periods in that it idealized a woman profile whose boundaries were determined not by religious references but by national/moral principles. Because, a woman model, who was positioned on an equal basis with men in the public sphere and terms of citizenship, incorporating Western dress and lifestyle, and national values, was idealized in this period. The new woman of the Republic was a woman who could be described as a "good mother, good wife, and good citizen".

Keywords

Sociology, Historical Sociology, Turkish Modernization, Women's Modernization, New Woman.